

Siyosat haqida qisqacha ma'lumot

O'zbekiston Respublikasida
**normativ-huquqiy hujjatlar va
ularning loyihalarini korrupsiyaga
qarshi ekspertizadan
o'tkazishning istiqbollari**

United Nations
Office on Drugs and Crime

United Nations
Office on Drugs and Crime

Siyosat haqida qisqacha ma'lumot

O'zbekiston Respublikasida normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarini korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazishning istiqbollari

Toshkent. 2024

Tarkibi

Tanishuv	4
II. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi ekspertizaga oid normativ-huquqiy hujjatlarga umumiy ma'lumot	6
II. Samaradorlikdagi cheklovlarni davom ettirish.....	9
1.1. Metodik chegaralanishlar	9
1.2. Protsessual cheklovlar	12
1.3. Ekspertizaning cheklanganligi	17
III. Normativ huquqiy aktlarning korrupsiyaga qarshi ekspertizasi institutini yanada rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari.....	19
Xulosa	22
Dastur.....	23

Kamaytirish

AKA – O‘zbekiston Respublikasi Korruptsiyaga qarshi kurashish agentligi.

ACE - Normativ huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarini korruptsiyaga qarshi ekspertizasi

ACE to'g'risidagi qonun O'zbekiston Respublikasining 2023 yil 08.08.2023 yildagi "Normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarining korruptsiyaga qarshi ekspertizasi to'g'risida"gi Qonunidir.

Normativ huquqiy aktlar to'g'risidagi qonun – O'zbekiston Respublikasining 20.04.2021 yildagi "Normativ-huquqiy aktlar to'g'risida"gi Qonuni (ZRU-682)

CF - bu ACE va ACE metodologiyasi to'g'risidagi qonun bilan belgilangan korruptsiyaga olib keluvchi omil.

MJ – O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.

ACE metodologiyasi – O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirining 30.10.2023 yildagi 17-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan Normativ huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarida korruptsiyaga sabab bo'luvchi omillarni aniqlash metodikasi.

CR – korruptsiya xavfi, korruptsiya xavfi to'g'risidagi qonun va Korruptsiyani boshqarish metodikasi bilan belgilangan.

RLA - Normativ huquqiy hujjatlar

RIA normativ akt yoki uning loyihasining normativ ta'sirini baholashdir.

UNODC - Birlashgan Millatlar Tashkilotining Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo'yicha idorasi

UNODC ROCA - UNODC Markaziy Osiyo bo'yicha mintaqaviy vakolatxonasi

Tanishuv

BMTning Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo'yicha idorasi BMTning korrupsiyaga qarshi konventsiyasining davlat taraflariga uni amalga oshirish borasidagi sa'y-harakatlarida texnik yordam ko'rsatadi. Ko'mak ko'rsatishning eng muhim yo'nalishlaridan biri bu korrupsiya hodisasini, uning ayrim tarmoqlarida va ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat sohalarida namoyon bo'lishining turli shakllarini tahlil qilish bo'yicha sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlashdir.

2021-2024 yillarda UNODC markaziy Osiyo bo'yicha mintaqaviy ofisi O'zbekiston Respublikasida biznes barqarorlik bo'yicha Global Harakat loyihagini amalga oshirgan. Uning maqsadi O'zbekistonga qonunchilik aktlarining kamchiliklari bilan bog'liq korrupsiya xavflarini kamaytirish, normativ muhitni yaxshilash, tadbirkorlik barqarorligini ta'minlash va korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha birgalikda choralar ko'rish maqsadida biznes-sektor va korrupsiyaga qarshi kurashish organlari o'rtasida muloqot o'rnatishda ko'maklashishdan iborat edi. AEA RLA institutini rivojlantirish Loyihaning maqsadiga erishishning asosiy vositasi sifatida ko'rib chiqildi.

Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasining davlat xizmatchilari uchun korrupsiyaga qarshi ekspertiza bo'yicha qator treninglar o'tkazildi. Bundan tashqari, ushbu yo'nalishlari bo'yicha trenerlar tayyorlash ishlari olib borildi, bu esa respublikaning mintaqalarda korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash qobiliyatini kuchaytirish imkonini berdi.

Loyiha doirasida tadbirkorlik sub'ektlari, davlat boshqaruv organlari, shuningdek fuqarolik jamiyati tashkilotlari vakillari bilan so'rovlar va guruh muhokamalari o'tkazildi. Ushbu tadqiqotlar natijalari 2022 yil noyabr oyida tayyorlangan "Biznes va davlat boshqaruv organlari o'rtasida korrupsiya masalalari bo'yicha muloqotni rag'batlantirish" muhokamasi notasida, shuningdek, 2023 yil avgust oyida UNODC ROCA iltimosiga ko'ra Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi tomonidan tayyorlangan O'zbekiston iqtisodiyoti va respublikaning turli sohalarida korrupsiya darajasini baholash to'g'risidagi tahliliy hisobotda o'z aksini topdi.

Shuningdek, loyiha 2021 va 2022 yillarda o'tkazilgan Tadbirkorlik mustaqilligining Respublikachilar forumini tashkil etishda ko'maklashdi. Bundan tashqari, Loyiha doirasida 2023 yil 10 noyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi, Biznes-ombudsman, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi rahbariyati bilan biznes hamjamiyati vakillarining uchrashuvlarini tashkil etish ko'zlangan.

Ushbu siyosatning qisqacha mazmuni O'zbekiston Respublikasida normativ-huquqiy hujjatlar va me'yorlarning buzilishiga qarshi ekspertiza institutining holati to'g'risidagi tahlil va xulosalar natijalarini umumlashtiradi. Bundan tashqari, AKE RLA ni yanada rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar beradi. Ushbu nota O'zbekistonda

ushbu muassasaga yanada ko'proq texnik yordam ko'rsatish va rivojlantirish bo'yicha qurilish dasturlarining qulayligi uchun, maqsad va harakatlarning mantiqiy o'zaro bog'liq matritsada korrupsiyaga qarshi ekspertizani rivojlantirish bo'yicha taklif etilgan yo'nalishlarni to'playdi.

Ushbu notada bildirilgan qarashlar, xulosalar va takliflarni rasmiy bayonot sifatida ko'rib chiqish mumkin emas, ular UNODCning rasmiy pozitsiyasini tashkil qilmaydi, UNODCning rasmiy pozitsiyasini tashkil qilmaydi. Ularning vazifasi O'zbekiston Respublikasida normativ-huquqiy tizimni rivojlantirish istiqbollari, korrupsiyaning oldini olish tizimini takomillashtirish va normativ muhitni yaxshilash masalalari bo'yicha ilmiy-amaliy muhokamaga o'z hissalarini qo'shishdan iborat.

Amalga oshirilgan ishlar va taklif etilayotgan tavsiyalar O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirishga, demokratik institutlarni mustahkamlashga hissa qo'shadi, degan umiddamiz.

II. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi ekspertizaga oid normativ-huquqiy hujjatlarga umumiy ma'lumot

O'zbekistondagi korrupsiyaga qarshi ekspertiza institutini joriy etish 2006 yildan buyon amalga oshirilmoqda. Uning rivojlanishini 4 bosqichga bo'lish mumkin.

2006-2009 yillarda Iqtisodiy tadqiqotlar markazi tomonidan xususiylashtirish, davlat xaridlari, soliq ma'muriyatchiligi, bank ishi, ulgurji va chakana savdo, tashqi savdo kabi yo'nalishlardagi qonunchilik aktlari korrupsiyaga sabab bo'layotgan omillar mavjudligi uchun o'rganildi.

2011 yilda Vazirlar Mahkamasida birinchi marta normativ huquqiy aktlar loyihasini korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazish metodikasi ishlab chiqildi va 2015 yilda uning takomillashtirilgan varianti normativ huquqiy akt sifatida tasdiqlandi (reg. 25.12.2015 yildagi No 2745). Ushbu davr mobaynida ACE mustaqil tajriba turi sifatida emas, balki faqat huquqiy ekspertiza elementi sifatida ko'rib chiqildi.

Normativ huquqiy aktlarning korrupsiyaga qarshi ekspertizasi instituti va ularning loyihalarini ishlab chiqishning uchinchi bosqichi 2020-2021-yillarda tushadi. Ushbu davr mobaynida korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazishning yangi tartibi joriy etilishi bilan ushbu yo'nalishda tizimli islohotlar amalga oshirildi.

Ayniqsa, normativ huquqiy aktlarni va ularning loyihalarini (24.02.2021 yildagi No 3287-son) korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazish tartibi to'g'risidagi Nizom qabul qilindi. Ushbu Nizomda metodologiya va tekshirish ro'yxati - korrupsiyaga sabab bo'ladigan omillarni aniqlashning standart shaklining so'rovnomasi mavjud bo'lib, u 4 ta asosiy sohada korrupsiyaga sabab bo'ladigan 23 ta omildan iborat. Unda berilgan korrupsiyaga sabab bo'lgan normalarni aniqlashning aniq misollari korrupsiyaga qarshi ekspertiza o'tkazish tartibini soddalashtiradi va uni nafaqat advokatlar uchun qulay qiladi.

Barcha normativ-huquqiy aktlar loyihasini korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazish majburiyati yangi tahrirdagi "Normativ-huquqiy aktlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 29-moddasida o'z qonunchilikda mustahkamlandi.

2021-yilda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining tuzilmasida davlat organlari va tashkilotlarining normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasi sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish va ularga uslubiy yordam ko'rsatish bo'yicha maxsus bo'linma tashkil etildi.

Huquqni muhofaza qilish sohasidagi tizimli muammolarni bartaraf etish va "korrupsiyaga qarshi qonun hujjatlari" tamoyili bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinishini tashkil etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 22 oktyabrdagi "Normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarini korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazish tartibini yanada

takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5263-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu farmonda amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasini bosqichma-bosqich to'liq o'tkazish ko'zda tutilgan Amallar.

Boshqa chora-tadbirlar qatorida PP-5263-sonli qaror bilan 2026 yilgacha mavjud qonun hujjatlarining (21 mingdan ortiq) korrupsiyaga qarshi ekspertizasini o'tkazish jadvali tasdiqlandi, va shuningdek, normativ huquqiy aktlar va ularning loyihalarini korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazishda aholi, ilmiy tashkilotlar va mustaqil ekspertlarning keng jalb etilishi ta'minlandi. Shu maqsadda PP-5263 da ilmiy tashkilotlar va oliy ta'lim muassasalari vakillari, shuningdek Shuningdek, jismoniy shaxslar - mustaqil ekspertlarga normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarini korrupsiyaga qarshi ilmiy va mustaqil ekspertizadan o'tkazish huquqi berildi. Bu huquqning amaliy jihatdan amalga oshirilishi hali o'z potentsialiga yetgani yo'q¹. Mumkin bo'lgan sabablar orasida huquqiy tartibga solish nuqtai nazaridan quyidagilarni nazarda tutish mumkin:

- PP-5263 ma'lumotlariga ko'ra, bunday huquqni faqat qonunchilik hujjatlari va ularning loyihalarini korrupsiyaga qarshi ekspertiza qilish bo'yicha ekspertlar ro'yxatiga kiritilgan ekspertlar amalga oshirishlari mumkin (Ro'yxatning nomi PP-5263 so'zlarida berilgan), bu allaqachon ACE ning istiqbolli vazifasini bajarishga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan shaxslar doirasini qisqartiradi. Shunga ko'ra, mutaxassisni Ro'yxatga kiritish uchun Adliya vazirligi tomonidan tashkil etilgan sertifikatlashtirish tartibidan o'tishi kerak.²
- Qonun **hujjatlari va ularning loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasi bo'yicha ekspertlar reestrini shakllantirish va yuritish tartibi to'g'risidagi Nizom, Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan, sertifikatlangan ekspertlarning faoliyati faqat qonun hujjatlariga va ularning loyihalariga qaratilishini cheklaydi. O'zbekiston Respublikasining "Normativ huquqiy aktlar to'g'risida"gi Qonunining 6-moddasiga ko'ra, normativ-huquqiy hujjatlar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlaridir.**

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari, vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarning buyruqlari va farmoyishlari, mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari **bo'ysunuvi hisoblanadi.**

Ularning birgalikdagi ta'siri bo'yicha ushbu tamoyillar Ro'yxatga kiritilgan mustaqil ekspertlarga ACE ni faqat respublika Parlamenti tomonidan

¹ O'zbekiston Respublikasida har yili 2000 ga yaqin turli xil normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinadi, ulardan qonun hujjatlarining ulushi 10-15% ni tashkil etadi. 2024 yil 1 may holatiga ro'yxatdan o'tkazilgan ro'yxatdan faqat 1 (bir) nafar mutaxassis o'rin olgan.

² Qonun hujjatlari va ularning loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasi bo'yicha ekspertlar ro'yxatini shakllantirish va yuritish tartibi to'g'risidagi nizom. Reg. MU. 02.10.2022 yil No3347.

qabul qilingan aktlar bilan bog'liq holda o'tkazish huquqi berilishiga olib keladi.

To'rtinchi bosqichning boshlanishi 2023 yil avgust oyida ACE to'g'risidagi qonunning qabul qilinishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Qonun avvalgi metodologiyaning asosiy tamoyillarini o'z ichiga olgan bo'lib, ACE jarayonida ishtirok etgan har bir tomonning vakolatlarini, korrupsiyaga olib keluvchi omillar ro'yxatini, shuningdek nazorat ro'yxatining shaklini o'rnatgan. Shu bilan birga, ACE o'tkazish metodikasi nuqtai nazaridan, ushbu Qonun qabul qilinishi bilan tub o'zgarishlar yo'q.

II. Samaradorlikdagi cheklovlarni davom ettirish

O'zbekiston respublikasida normativ huquqiy aktlar va ularning loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasini qo'llash amaliyotida, shuningdek, uni amalga oshirish jarayonlarini tashkil etish amaliyotida uning amalga oshirilishi samaradorligini cheklaydigan bir qator omillar kuzatilishi mumkin. Ekspert muhokamalari natijalariga ko'ra, ushbu omillarni, shartli ravishda, metodologik, protsessual va ekspert tabiatiga ajratish mumkin³.

Keling, ushbu omillarni batafsilroq ko'rib chiqaylik.

1.1. Metodik chegaralanishlar

Bo'limning asosiy g'oyalari:

- *ACE faqat normativ huquqiy aktlar matnini dastlabki tahlil qilish bilan cheklanadi.*
- *Dastlabki tahlil natijalarini hujjatlashtirish shakli etarlicha batafsil tushuntirilmaydi. Amalda, bu faqat nazorat ro'yxatini to'ldirish majburiyligini noto'g'ri tushunishi mumkin.*
- *Majburiy ekspert muhokamasi va maslahatlashuvlariga qo'yiladigan talablar yo'q.*
- *ACE va ODS o'rtasida munosabatlar yo'q.*
- *Korrupsiyani bartaraf etish variantlari bo'yicha yo'l-yo'riqlar etarlicha batafsil emas va mutaxassislar duch kelgan amaliy qiyinchiliklarni hisobga olmaydi.*

ACE to'g'risidagi qonunga muvofiq, ekspertizada normativ-huquqiy hujjat yoki uning loyahasida korrupsiyaga sabab bo'ladigan omillarni dastlabki aniqlash, ya'ni normativ-huquqiy hujjat matnini ko'rib chiqish, korrupsiyaga sabab bo'luvchi omilni o'z ichiga olgan ayrim normalarni aniqlash va ikkita yechimdan birini qabul qilish ko'zda tutilgan:

1. aniqlangan CFni yo'q qilish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rish.

Biroq a) ko'rilgan chora-tadbirlar yetarli darajada bo'lganini ta'minlash uchun hech qanday protsessual mexanizmlar mavjud emas. b) bunday audit jarayoni Vazirlar Mahkamasining vakolatli mutaxassisi tomonidan hujjatlashtirilishi kerakligi haqida hech qanday ma'lumot yo'q.

2. agar CF- 1) nazorat ro'yxatida belgi qo'yishni bartaraf etishning iloji bo'lmasa, 2) "ushbu me'yorni boshqacha taqdim eta olmaslik uchun asos", 3) "ushbu CF tufayli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan korrupsiya xavfini bartaraf etish choralarni belgilang.

³ tadbirkorlar, shuningdek qonun hujjatlari loyihalarini ishlab chiqish jarayoniga jalb etilgan davlat idoralari vakillari bilan guruh muhokamalari natijalariga ko'ra. Sm. "Korrupsiya masalalari bo'yicha biznes va boshqaruv organlari o'rtasidagi muloqotni rag'batlantirish" muhokamasi qog'ozi. ROCA UNODC. Toshkent. 2022.

Amalda ishlab chiquvchilar ular tomonidan taqdim etilgan normativ-huquqiy hujjatlar loyihasida aslida CF mavjudligini tan olishdan qochishadi, chunki bu holda ular 2 va 3 harakatlarini bajarishlari kerak bo'ladi). AEC qonuni ham, ECA Metodologiyasi ham **loyihachining pozitsiyasiga rozi bo'lish maqsadida qaysi argumentlar yoki turdagi argumentlarni ishonchli deb hisoblash mumkinligini ko'rsatmaydi**, shuningdek, CR uchun **"to'siq" chora-tadbirlarining maqbul variantlarini** ko'rsatmaydi. Bunday vaziyatda, CFni "yo'q qilish" yoki CRni "o'z ichiga olish" bo'yicha chora-tadbirlar ko'rishga urinishda dasturchilar ish vaqtining **yuqori xarajatlariga duch kelishadibosqichda Vazirlar Mahkamasi tomonidan ko'rib chiqish uchun normativ-huquqiy hujjatlar loyihasini taqdim etishdan oldin**, bu esa Vazirlar Mahkamasi **tomonidan ACE xatti-harakatlarini tezlashtirmaydi**. Ko'pchilik hollarda ishlab chiquvchilar normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish va taqdim etish muddatlarida "siqilganini" hisobga olsak, ular oldindan aytib bo'lmaydigan oqilona qaror qabul qilishadi - ular taqdim etgan normativ-huquqiy hujjatlar loyihasida CF yo'qligidan o'rnak olish.

Tavsiyanomai 1. *Iloji bo'lsa, AEC ning mantig'ini shunday qurish tavsiya etiladiki, dasturchi o'zi tomonidan DJ ga taqdim etilgan RLA loyihasida keltirilgan barcha CFLarni aks ettirishga qiziqadi, chunki faqat shu holatda DLA bo'yicha yuklamani kamaytirish mumkin, taqdim etilgan RLA loyihasining sifatini yaxshilash mumkin. Bunday holatga erishish mumkin, masalan:*

- 1.1. *"Korporativ normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi qonunning 16-moddasi 6-qismiga o'zgartirishlar kiritish, unga ko'ra me'yoriy-huquqiy hujjatlar loyihasi matnini tahlil qilish va natijalarni buyurtmachi tomonidan to'ldirilgan tekshirish ro'yxati bilan solishtirish orqali amalga oshiriladi.*
- 1.2. *agar Adliya vazirligi yoki AKA tomonidan ekspertizadan o'tkazilganda normativ-huquqiy hujjatlar loyihasida aniqlangan CFLar soni buyurtmachi tomonidan tekshirish ro'yxatida aks etgan CFLar sonini 1 faktorga ko'p bo'lsa, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini qayta ko'rib chiqish uchun qaytariladigan shartni kiritish.*

ACE hozirgi Metodologiyaga muvofiq amalga oshirilsa ham, uning natijalari oshkor qilingan korrupsiyaga sabab bo'lgan normalar qanday qilib korrupsiyaga sabab bo'ladigan qo'zg'atishi mumkinligini ko'rsatmaydi. ACE to'g'risidagi qonunning 18-moddasida o'rnatilgan xulosaga qo'yiladigan talablarda RLA yoki uning loyihasida qolgan CFning to'plangan ta'siri natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan korrupsiya ssenariylarining holistik tavsifi zarurligi to'g'risida ma'lumotlar mavjud emas. Ya'ni, bitta normativ huquqiy akt doirasida butun CFni mantiqiy va strukturaviy tahlil qilishning hojati yo'q. Bundan tashqari, bir xil munosabatlarni tartibga soluvchi boshqa normativ huquqiy hujjatlar bilan birgalikda normativ huquqiy aktlarni ko'rib chiqishning bunday talabi yo'q.

Qonun va ACE metodologiyasida korrupsiyaga sabab bo'lgan omillar guruhlarini va turlari tasvirlangan. Biroq korrupsiyaga sabab bo'lgan omillar turlarining taqdim etilgan ro'yxati o'z-o'zidan etarli emas va qo'shimcha tushuntirish va asoslarga muhtoj. Buning sababi shundaki, ba'zi hollarda qonunda va ACE metodologiyasida ko'rsatilgan korrupsiya belgilariga ega bo'lmagan normalar va formulalar amalda korrupsiyani keltirib chiqarishi mumkin. Avvalo, bu iqtisodiy

tartibga solish normalariga tegishlidir. Masalan, insonning muayyan iqtisodiy, texnik va boshqa standartlarga rioya qilish mezonlarini batafsil bayon qilish yoki qo'llab-quvvatlovchi hujjatlarni taqdim etish. Bunday mezonlar va talablar, ularning cheklangan soni va turlariga, mantiq va valentlik ko'rinishiga qaramay, amaliyotda yechilmas, ya'ni ma'lum bir sohadagi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilarining ko'pchiligi uchun iqtisodiy jihatdan noqulay sharoitlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Bunday me'yornin rasmii namunasi ayrim tovarlarning import stavkalarining yuqoriligi bo'lib, ularning to'lovidan (yoki imtiyozli tariflardan) ozod qilinishi yuridik shaxslar tomonidan ijro etuvchi hokimiyat organlarining maxsus qarorlari bilan belgilanadi. Yana bir gipotezali misol litsenziya talabgori tomonidan ishlab chiqariladigan tovarlar, ishlar va xizmatlar sifatiga ta'sir ko'rsatmaydigan litsenziya talablarining ma'lum mezonlaridir.

2-tavsiyanoma. Mutaxassis vaziyat haqida yanada to'liqroq tushunchaga ega bo'lishi uchun, qabul qilish uchun taklif etilayotgan normativ huquqiy aktlar loyihasining me'yoriy ta'sirini baholash natijalaridan foydalanish, shuningdek, qonun hujjatlarining mavjud normalari va moddalari kontekstida loyihani tahlil qilish tavsiya etiladi. Ya'ni, so'ralgan normaning amal qilishini boshqa normalarning ta'siri bilan va akt bilan tartibga solinadigan munosabatlarning umumiy kontseptsiyasi bilan bog'liqligini hisobga olish zarur.

3-tavsiyanoma. ACE o'tkazish tartibiga talabni o'rnatish zarur, uning rioya qilinishi turli lavozimlardan - regulyator va tartibga solinadigan sub'ektlardan sanoat xususiyatlari va huquqni muhofaza qilish amaliyotini hisobga oladi. Boshqacha aytganda, dastlabki tahlildan so'ng, ko'rib chiqilayotgan loyihani sanoat mutaxassislari bilan muhokama qilish uchun korrupsiyaga qarshi ekspertizani amalga oshirayotgan mutaxassis uchun maslahat beriladi: a) ishlab chiquvchilar, b) ishlab chiquvchilarning raqiblari.

ACE metodologiyasi korrupsiyaga olib keluvchi omillarni ko'rsatib, ularni yo'q qilish choralari ko'rishga harakat qiladi. Texnika yo'q qilish uchun quyidagi variantlarni taklif etadi:

- korrupsiyaga sabab bo'lgan normani istisno qilish;
- qaror qabul qilish yoki davlat xizmatlari, foyda va preferensiyalar ko'rsatish shartlarini ko'rsatgan holda o'zgartirish va tahrir qilish;
- davlat boji va mansabdor larning vakolatlarini ularga yuklatilgan vazifalar doirasida kengaytirish yoki konstrlash;
- davlat xizmatlarini ko'rsatish uchun zarur bo'lgan hujjatlarning tartibga solinadigan subyektlari tomonidan tayyorlashning real muddatlarini joriy etish; muayyan, o'lchovli va shu bilan birga real normativ normalarni joriy etish;
- mansabdor larning ixtiyoriy vakolatlarining torayishi;
- normativ huquqiy hujjatning kuchga kirishi/ kuchini yo'qotish sanasining tavsifi;
- huquqiy tartibga solishdagi bo'shliqni bartaraf etuvchi normativ huquqiy aktning qabul qilinishi.

Amaliyotda Vazirlar Mahkamasining ekspertlari dasturchining korrupsiya keltirib chiqaruvchi normalarni yo'qotish bo'yicha barcha yoki ayrim chora-tadbirlarni amalga oshirishdan bosh tortishiga duch kelishi mumkin. Sabablar orasida so'zni o'zgartirishning qiyinchiliklari, ya'ni aniq so'zlashga rioya qilish imkonsiz bo'lib qolishi ehtimoli ham bo'lishi mumkin⁴.

Qonun va metodologiya ekspertlarga imtihonning maqsad va vazifalariga rioya qilish imkonini beradigan maqbul harakatlarni tushuntiradigan variantlarni taklif etmaydi.

Tavsiyanomai 4. Normativ huquqiy aktlar matnidan qochib bo'lmaydigan korrupsiya keltirib chiqaruvchi omillarni taroziga soluvchi normalarni joriy etishga imkon beruvchi metodik yondashuvlarni ishlab chiqish tavsiya etiladi. 1-ilovada huquqiy tartibga solishning korrupsiya xavflarini boshqarish chora-tadbirlarining qo'shimcha variantlari taklif etiladi.

1.2. Protsessual cheklolar

Bo'limning asosiy g'oyalari:

- *Tekshiruv ro'yxati, de-fakto, korrupsiyaga qarshi tekshiruv yakunlanganligi haqidagi hujjatli dalillarga tenglashtirilgan. Bu ishlab chiquvchilar va mutaxassislar tomonidan formalizmni keltirib chiqarishi mumkin, shu bilan ekspertlar ishining sifati va natijasini kamaytiradi.*
- *ECA jarayoni va natijalarining jamoatchilik javobgarligi mexanizmlari yo'q.*
- *Ekspert faoliyatining sifatini ta'minlash, shuningdek, ECA davrida manfaatlar to'qnashuvining oldini olish va hal qilish mexanizmlari mavjud emas.*
- *Ekspertlar va rivojlanish tashkiloti boshqaruvi o'rtasidagi kelishmovchiliklarni bartaraf etish mexanizmlari mavjud emas.*

ACE to'g'risidagi qonun ekspertizani o'tkazish tartibini shunday quradiki, tekshirish ro'yxatini to'ldirish faqat Adliya vazirligiga normativ-huquqiy hujjat loyihasini taqdim etish uchun zarur bo'lgan ma'muriy tartib shaklini oladi (ECA to'g'risidagi qonunning 16-moddasi). Natijada, Nazorat ro'yxati tahlil vositasidan sertifikatning bir turiga aylanadi, uning mavjudligi RLA loyihasini idoralararo tasdiqlash bosqichlari orqali yanada ko'chirish imkonini beradi.

ACE to'g'risidagi qonunning 16-moddasi ushbu imtihonning barcha sub'ektlari uchun ACE o'tkazishning yagona tartibini joriy etishga harakat qiladi. Ushbu maqolada ta'sischi, Adliya vazirligi, ACA va boshqa bo'limlar, shuningdek fuqarolik jamiyati institutlarining turli maqsadlari va rollarini inobatga olgan holda ushbu muammo hal bo'lishi mumkin emas.

Masalan , 16-moddaning 6-qismida AKA va DOJ "ishlab chiquvchi tomonidan taqdim etilgan nazorat ro'yxatini o'rganish orqali" qonun va

⁴ huquqiy aktlar loyihasini ishlab chiqqan davlat xizmatchilari bilan guruh muhokamalari natijalari asosida tashkil etilgan.

me'yorlar loyihalarini ADE-larini o'tkazishadi. Birinchidan, bunday bayonot asosiy idoralardan (AKA va DOJ) o'z e'tiborini faqat dasturchilar to'ldirgan narsalar bilan cheklashni talab qiladi. Ushbu idoralarning roli RLA loyihasi matnini korrupsiya keltirib chiqaruvchi omillar mavjudligi uchun na shaklda, na sub'ektda tahlil qilishni talab qilmaydi. Yuqoridagilar bilan birgalikda, RLA loyihasida CF yo'qligini bildiruvchi Tekshirish ro'yxati DOJga ushbu hujjatni ishonchli deb qabul qilish va RLA loyihasini yanada idoralararo asosda o'tkazib yuborish huquqini beradi.

Tavsiyanomai 5. Shaklni tasdiqlashning maqsadga muvofiqligini ko'rib chiqaylik:

5.1. Korrupsiyaga sabab bo'luvchi omillar ro'yxati, uni yo'q qilish dasturchi nuqtai nazaridan imkonsiz, ekspert muhokamalari protokollari yoki mustaqil ekspertlarning xulosalari bilan qo'llab-quvvatlanadi. Buning asosida dasturchi haqiqatan ham CFni yo'qotishga urinishni amalga oshirganiga ishonch hosil qilish mumkin, ammo uni yo'qotish yo'lini topa olmadi.

Korrupsiyaga olib keladigan omillar ro'yxatining taklif qilingan shakli, uni ishlab chiquvchi nuqtai nazaridan yo'q qilish mumkin emas

Yo'q	Korrupsiyaga sabab bo'layotgan omillar bo'lgan tamoyillar matni	Korrupsiyaga sabab bo'luvchi omillarni yo'q qilib bo'lmasligi sabablarini izohlash

5.2. RLA matnini yoki uning Vazirlar Mahkamasi yoki AKA tomonidan o'tkazilgan loyihasini dastlabki tahlil qilish, unda korrupsiyaga sabab bo'lgan omil bo'lgan iboralar va formulalar aniq ko'rsatiladi. Shunga ko'ra, CFni yo'q qilish bo'yicha tavsiyalar ma'lum bir qoidaga nisbatan ishlab chiqiladi.

DOJ yoki AKA tomonidan tartibga soluvchi huquqiy qonun matnini yoki uning loyihasini korrupsiyaga qarshi dastlabki tahlil qilishning taklif qilingan shakli

Yo'q	Korrupsiyaga sabab bo'layotgan normalarni o'z ichiga olgan tamoyillar matni	Normadan korrupsion maqsadlarda foydalanish mumkinligining mohiyati/ssenariysi	Tavsiya etilgan amallar

Tavsiyanomai 6. Aniqlangan CFLarni boshqa tegishli huquqiy aktlar bilan o'zaro aloqasi kontekstida tahlil qilish talabini joriy etish zarur. Bunday standart tuzilishga rioya qilish tahlil qilingan hujjatda korrupsiyaga sabab bo'lgan omillarning mohiyati, bu omillarni yo'qotish mumkinmi yoki qabul qilish / saqlashni rad etish tavsiya etiladi ko'rib chiqilayotgan hujjatning haqiqiyliigi.

Korrupsiyaga qarshi ekspertiza natijalariga asoslangan xulosa dastlabki tahlil natijalariga asoslangan bo'lishi, aniqlangan korrupsiyaga sabab bo'luvchi normalarni ularning ta'sir xususiyatiga ko'ra tizimlashtirishi va guruhlashtirishi, umuman olganda, ko'rib chiqilgan hujjatning korrupsion xatti-harakatlarni qo'zg'atish bo'yicha eng ehtimoliy ta'sirini shakllantirishi lozim.

Boshlang'ich tahlil shakli Xulosaning ajralmas qo'shimchasiga aylanishi kerak.

Tavsiyanomai 7. ECA natijalari shaffof va umumiy aholi oldida javobgar **bo'ladigan tartibni o'rnatish afzaldir** . Nafaqat talablarni, balki imtihon natijalarini umumxalq muhokamasini tashkil etish tartib-taomillarini ham o'rnatish tavsiya etiladi, unga rioya qilish imtihon sifatini ta'minlaydi. Talablarga tegishli soha mutaxassislarini taklif qilish kabilar, shuningdek, qabul qilish uchun taklif etilayotgan normativ huquqiy aktga rioya qilishi kerak bo'ladigan shaxslar kiritilishi mumkin. Muhokamalar natijalari ham to'liq hujjatlashtirilishi va ochiq bo'lishi kerak. Ommaviylikni ta'minlashning mumkin bo'lgan variantlaridan biri normativ huquqiy aktning korrupsiyaga qarshi ekspertizasi to'g'risidagi hisobotni tuzish va muhokamalar natijalarini hisobotga ilova qilishdir.

Tavsiyanoma 7.1. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va uning qo'mitalari korrupsiyaga qarshi ekspertiza va normativ ta'sirni baholash amaliyoti to'g'risidagi hisobotlarni Vazirlar Mahkamasi, shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari bilan shug'ullanuvchi har bir ijro etuvchi organ tomonidan muntazam ravishda eshitiladigan tartibni joriy etish orqali korrupsiyaga qarshi ekspertizaning sifati va natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishga qodir.

Tavsiyanomai 7.2. Parlament tomonidan ommaviy axborot vositalari nashrlari va fuqarolik jamiyati faollarining uzluksiz monitoringini o'tkazish samarasiz tartibga solish va qonunchilik aktlarining kamchiliklari natijasida qo'zg'atilgan korrupsiya jinoyatlari alomatlarini aniqlash imkonini beradi.

Korrupsiyaga qarshi tahlilning chuqurligi asosan imtihon jarayonini tashkil etish yo'li bilan belgilanadi. 5-modda "ACE to'g'risida"gi Qonunda tashkilotning sifati uchun mas'uldir. Ushbu qonunda korrupsiyaga qarshi ekspertizaning asosiy printsiplari belgilab qo'yilgan. **Biroq, Qonunda ushbu printsiplarning bajarilishini ta'minlash mexanizmlari ko'rsatilmagan.**

Masalan, "konstitutsiyaviylik" va "qonuniylik" printsiplariga rioya qilmaslik imtihon davomida ekspertlar, ekspertlar rahbarlari, vazirlik va idoralar rahbariyatining xatti-harakatlariga qanday ta'sir qilishi kerak.

"Jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish va ustuvorligi , jamiyat va davlat manfaatlari" prinsipini qanday talqin qilish mumkin? O'zaro munosabatlar jarayonida bu guruhlar, qoida tariqasida, bir-biriga zid manfaatlariga ega bo'ladilar.

Yana bir misol: Yuridik shaxslar o'z faoliyatini nazorat qilish tartib-taomillaridan o'tishga qiziqmaydi. Shu bilan birga, davlat va jamiyat bu nazoratni amalga oshirishga qiziqadi. Ushbu sub'ektlarning qaysi birining manfaatlari va ustuvor yo'nalishlari ekspertlar, yuridik shaxslar manfaatlari

ustidan yoki yuridik shaxslarni jamiyat yoki davlat manfaatlarini ustidan yo'naltirishi kerak?

Normativ huquqiy aktlar ba'zi subyektlar uchun boshqalarning manfaatlarini evaziga preferensiyalar yaratishi mumkin.

***Masalan,** ma'lum bir turdagi iqtisodiy sub'ektlar uchun foyda va preferensiyalar taqdim etilishi. Yana bir misol: tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini tekshirishga moratoriy joriy etilishi adolatsiz tadbirkorlik faoliyati, past sifatli mahsulot ishlab chiqarish, tadbirkorlik subyektlari hududida xavfsizlik nazoratining yomonlashuvi xavfini oshiradi.*

Bu turdagi chora-tadbirlar ko'pincha iqtisodiy siyosat doirasida qo'llaniladi. Shu munosabat bilan mutaxassislar muayyan turdagi normativ huquqiy aktlarni ko'rib chiqishda manfaatlarini himoya qilish printsipini qanday amalga oshirish kerakligini tushunishga imkon beradigan etarli mezon va qoidalar to'plamiga ega bo'lishlari kerak.

Shunga o'xshash masalalar "mustaqillik" tamoyili bilan ko'rsatilishi kerak. Korruptsiyaga qarshi ekspertiza to'g'risidagi qonun va uslubiy ko'rsatmalarda "mustaqillik" printsipi mavzusi, shuningdek ushbu sub'ektning mustaqillikni ta'minlashi kerak bo'lgan ob'ekt va omillar, shuningdek, ushbu mustaqillikni ta'minlash bo'yicha maqbul protsessual qadamlar ko'rsatilishi kerak.

***Masalan,** mutaxassisning fikrini o'z boshlig'i, nazoratchi o'rinbosari va bo'lim boshlig'i fikriga rozi bo'lishga majbur bo'lgan taqdirda mustaqil deb hisoblash mumkinmi? Mutaxassis va uning mas'ul xodimlarining fikrlari bir-biriga to'g'ri kelmaganda vaziyatni qanday hal qilish kerak?*

Korruptsiyaga qarshi ekspertizaning normativ-huquqiy bazasi ushbu savollarga javob bermaydi. «O'ZA to'g'risida»gi qonunning 19-moddasining 3-qismida «Normativ huquqiy aktlar va ularning loyihalarining korruptsiyaga qarshi tekshiruvini o'tkazayotgan davlat organi yoki tashkilotining mas'ul xodimi majburiydir: agar normativ-huquqiy aktlar va ularning loyihalarini korruptsiyaga qarshi tekshirish davomida o'zini o'zi rad etish uchun asoslar mavjud bo'lsa, buni darhol o'z boshiga e'lon qiladi». Biroq, bu erdan aniq emas:

- qanday muayyan holatlar o'z-o'zini bekor qilish uchun majburiy asosdir. Mutaxassis o'zini o'zi qaytarishni talab qiladigan holatlarga e'tibor bermasa, qanday oqibatlariga olib keladi? Bunday holatlar mavjudligini mustaqil tekshirish imkoniyatini beradigan qanday mexanizmlar joriy etilganligi;

- menejer tomonidan amalga oshirilgan xatti-harakatlardan kelib chiqqan holda, qanday hollarda u o'zini o'zi e'zozlash to'g'risida qaror qabul qilishga majbur. Boshqaruvchi o'zini o'zi rad etishni rad etish huquqiga egami va qanday hollarda;

- ekspert va uning rahbarining belgilangan tartiblarga rioya etilishini nazorat qilish tartibi.

Qonun va ACE metodologiyasi ekspertning tarafdorligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan holatlarni tartibga solmaganligi sababli, mutaxassisning fikri o'z rolini

o'ynamaydigan vaziyat yuzaga keldi va uning barcha xatti-harakatlari va xulosalari boshqaruvning qarashlariga muvofiq tuzilgan.

O'zbekistondagi ACE ning prosessual qismida **manfaatlar to'qnashuvi hisobga olinavermaydi**. ACE o'tkazishda manfaatlar to'qnashuvi turlari. ACE amaliyotini tahlil qilish asosida manfaatlar to'qnashuvi kabilar quyidagi shakllarni olishi mumkin:

- **Bo'lim shakllari**, bo'lim vazifalari imtihon natijalariga ta'sir qilishi mumkin bo'lganda.

Masalan, agar bo'limning vazifalaridan biri sanoat tomonidan birlashtirilgan yuridik shaxslar ma'lum bir guruhi manfaatlarini himoya qilishni birinchi o'ringa qo'yish bo'lsa. Bunday ziddiyat belgilaridan biri "mahalliy ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini himoya qilish maqsadida" so'zi bo'lishi mumkin.

- **Tashkiliy shakllar**, ekspert tanlov holatida bo'lganda, metodologiyaga rioya qilish bilan boshqaruvning ekspert xulosasi, ya'ni aynan shu bo'limning sektoral birliklari o'rtasida.
- **Kasbiy va axloqiy**, mutaxassis ishlab chiqilayotgan RLA benefitsarlari bilan to'qnash kelishi mumkin bo'lganda.

Amaliy nuqtai nazardan manfaatlar to'qnashuvini bartaraf etishning bir nechta variantlari mavjud:

- Qiziquvchi guruhlarning har birini namoyish etuvchi mutaxassislar ishtirokida ekspert muhokamasini tashkil etish.
- Qiziqchi guruhlar vakillarining yozma ravishda fikr-mulohazalari va qarashlarining maqsadli to'plami.
- Nomzodligi manfaatlar to'qnashuvini keltirib chiqarmaydigan maslahatchi/larni ishga olish. Bundan tashqari, normativ huquqiy aktlar matnini ishlab chiqish uchun ham, normativ ta'sirni baholash va korruptsiyaga qarshi tajriba o'tkazish uchun ham maslahatchilarni yollash mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, ACE eksperti normativ huquqiy aktlar loyahasini to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqish bilan shug'ullanmasligi va jarayondan tashqarida qolishi kerak. Aks holda, uning pozitsiyasi ishlab chiquvchilarning pozitsiyasiga to'g'ri keladi, ekspert esa vaziyatni ajratilgan va ob'ektiv tarzda ko'rib chiqishi kerak.

Tavsiyanomai 8. ACE ni bunday biznes jarayonlarning tuzilishi bilan o'tkazish tartibini joriy etish imkoniyatini ko'rib chiqish kerak, uning ketma-ketligiga rioya qilish manfaatlar to'qnashuvi ehtimolini kamaytiradi va agar shunday bo'lsa, imtihon oluvchiga to'liq harakatlar to'plamini taqdim etadi.

Xususan, muhokamalarni tashkil etish va hujjatlashtirish, ularning ishtirokchilari tarkibi va ularning muayyan guruh manfaatdor tomonlarga mansubligi bo'yicha talablar o'rnatilishi lozim.

Shunga ko'ra, «**O'ZA to'g'risida**»gi qonunning 16 va 17-moddalari **imtihon o'tkazish** tartibining batafsil tartibga solinishini tashkil etuvchi boblarga kengaytirilsin, bu esa aynan Qonunning 5-moddasida belgilangan imtihon printsiplarining bajarilishini ta'minlaydi.

Tavsiyanoma 8.1. ACE to'g'risidagi qonunning 16 va 17-moddalari asosida ishlab chiqilgan boblarda ACE o'tkazishning turli algoritmlari o'rnatilgan bo'lib, normativ huquqiy aktlar to'g'risidagi qonun bilan ko'zda tutiladigan normativ huquqiy aktlarni ishlab chiqish bosqichlarini hisobga olgan holda quyidagilar uchun:

- Qonun hujjatlari loyihasi
- Kuchda bo'lgan harakatlar
- Tuzuvchi, ya'ni u tomonidan yollangan mutaxassis
- AKA, MANCHESTER YUNAYTED.
- Mustaqil ekspert.

Shuni ta'kidlash kerakki, yechib bo'lmaydigan bo'lim manfaatlar to'qnashuvi shuni ko'rsatishi mumkinki, aloqalarning ob'ekti yoki ko'lami, ushbu agentlik qaysi idorani tartibga solishga urinayotganini tartibga solishga urinish ushbu bo'limning yoki butun hokimiyatning ijro etuvchi organidan oshib ketadi, chunki u turli xil ijtimoiy va biznes guruhlarini manfaatlarini muvozanatli ko'rib chiqishni talab qiladi. Ushbu turdagi munosabatlarni tartibga solish faqat hokimiyatning qonun chiqaruvchi organi tomonidan ob'ektiv tarzda ta'minlanishi mumkin.

Tavsiyanoma 8.2. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarida manfaatlar to'qnashuvining **oldini olish va uni hal etish mexanizmi** "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi qonunning muhim qismiga aylanishi mumkin, bu esa parlament ijro etuvchi hokimiyat organlarining qonun chiqarish faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirish orqali yanada muhim rol o'ynashga imkon beradi.

9-tavsiyanoma. Yuqoridagi barcha holatlar kontekstida normativ bo'shliqlarni yo'q qilish **korruptsiyaga qarshi ekspertiza bo'yicha Milliy standartlar tizimini ishlab chiqish va qabul qilish** orqali, auditorlik standartlari, ya'ni buxgalteriya standartlari bilan analog bo'yicha mumkin. Bu tizimda korruptsiyaga qarshi ekspertiza natijalarining ob'ektivligini ta'minlash bo'yicha to'liq ko'rsatmalar, qoidalar va usullar to'liq to'plamini taqdim etishi kerak, mutaxassislar uchun ham, mansabdor shaxslar uchun ham.

1.3. Ekspertizaning cheklanganligi

Bo'limning asosiy g'oyalari:

- O'zbekistonning qonunchilik aktlarining korruptsiyaga qarshi ekspertizasi bo'yicha mutaxassislar soni, shuningdek ularning soni etarli emas.
- ACE jarayonining yuqori sifatli tashkil etilishi va ob'ektiv natijalarga erishish uchun ekspert ishlarini to'g'ri moliyalashtirish kerak.

Adliya vazirligi va O'zbekiston Korruptsiyaga qarshi kurashish agentligining korruptsiyaga qarshi ekspertiza sohasida davlat xizmatchilari va mutaxassislarini, shu jumladan xalqaro tashkilotlarning ko'maklashuvi bilan o'qitish borasidagi sa'y-harakatlariga qaramay, davlat xizmatchilarini o'qitish darajasi, shuningdek, korruptsiyaga qarshi ekspertiza bo'yicha mutaxassislarning umumiy soni etarli darajada emas.

Tavsiyanomai 10. *Mutaxassislarni tayyorlashning ajralmas tizimini yaratadigan chora-tadbirlarni ko'rishning maqsadga muvofiqligini, normativ huquqiy hujjatlarning korruptsiyaga qarshi ekspertizasi va normativ ta'sirni baholash kabi o'quv intizomlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni nazarda tutish tavsiya etsin:*

- *iqtisodiy-huquqiy mutaxassisliklar bo'yicha magistratura va magistratura talabalari uchun majburiy kurslar sifatida;*
- *amaldagi davlat xizmatchilari uchun malaka oshirish kurslari sifatida;*
- *onlayn o'qitish, huquqbuzarliklarga qarshi kurashish ekspertizasi sohasida professional malakaga ega bo'lishni istagan har bir shaxs uchun onlayn sertifikatlash imkoniyatini beradi.*

Bugungi kunga qadar qoida tuzish jarayonida ishtirok etgan davlat organlarida ekspert va tahliliy ishlarni moliyalashtirish uchun maxsus ajratiladigan mablag'lar mavjud emas. Shu bilan birga, murakkab normativ huquqiy aktlarga nisbatan ekspert tekshiruvidan o'tkazilgan hollarda mustaqil ekspertlar guruhining uning jarayoniga jalb etilganligi mustaqil ekspertlar guruhini jalb etishni talab qiladi, bu esa qo'shimcha xarajatlarni talab qiladi.

Tavsiyanomai 11. *Vazirlik va idoralarning qoida tuzish faoliyati yetarli mablag'ga muhtoj. Ayniqsa, tahliliy ishlar va RIA bosqichida. Tegishli budjet mablag'larini ajratish jarayonini qoida tuzish faoliyatini rejalashtirish jarayoni bilan bog'lash, shuningdek, qoida tuzish faoliyati xarajatlari bo'yicha kadrlarni ishlab chiqish tavsiya etiladi.*

III. Normativ huquqiy aktlarning korrupsiyaga qarshi ekspertizasi institutini yanada rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari

O'zbekiston Respublikasida normativ-huquqiy hujjatlarning korrupsiyaga qarshi ekspertiza institutini yanada rivojlantirish va mustahkamlash istiqbollari to'g'risidagi muhokama doirasida quyidagilarni ko'rib chiqish taklif qilinmoqda:

1. Quyidagilarda ifodalanishi lozim bo'lgan huquqiy tartibga solish sifatini sezilarli darajada yaxshilashga erishish uchun:
 - a. Har bir yangi normativ-huquqiy aktning qabul qilish bilan bog'langan tartibga solish maqsad va vazifalarini aniqroq shakllantirish.
 - b. Muayyan normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan muammolarni hal etish uchun tartibga solishning maqsad va vazifalarining dolzarbligi.
 - c. Bunday normativ qarorlar, belgilangan maqsadlarga etarli bo'lgan tartib va me'yorlarning ushbu aktlarda qo'llanilishi. Ya'ni, **ko'rilgan chora-tadbirlar qarorlarning bajarilishi uchun mas'ul shaxslar tomonidan korrupsiya rentasini qazib olish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratish emas, balki normativ maqsadlarga erishishni ta'minlashga qodir.**
2. Qaror qabul qilishning foydasining o'sha qarorlarning davlat va xususiy sektorga amal qilish xarajatlariga nisbati bilan o'lchanishi kerak bo'lgan huquqiy-me'yoriy bazalarning samaradorligini oshirish.

Boshqacha qilib aytganda, **yaxshiroq tartibga solish milliy miqyosda korrupsiya bilan bog'liq kamroq yo'qotish va xarajatlarni anglatadi.** Masalan, korrupsiyaga qarshi ekspertiza samaradorligini oshirish ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

 - a. Asossiz yuqori xarajatlar, vaqt sarf-xarajatlari, tartib-taomillarning haddan tashqari murakkabligi tufayli korrupsiyaviy o'zaro ta'sirni boshlab yuborgan nodavlat sektordan sub'ektlar soni va ulushining kamayishi.
 - b. davlat xizmatlarini ko'rayotgan sub'ektlarning umumiy sonida korrupsiyaga aloqador bo'lgan subyektlar ulushini kamaytirish;
 - c. Tadbirkorlik sub'ektlarining korrupsiyaviy hamkorligida ishtirok etish chastotasini kamaytirish.

Axborotlarni to'plash va ushbu maqsadlarga erishish yo'lidagi yutuqlarni baholash uchun baholangan va sinovdan o'tgan metodologiya yordamida sotsiologik tadqiqot usullaridan foydalanish talab qilinadi.

O'zbekistonda normativ-huquqiy hujjatlarning korrupsiyaga qarshi ekspertiza institutini yanada rivojlantirish istiqbollari, yo'nalishlari va harakatlari o'rtasidagi munosabatlar No1-jadvalda belgilangan.

Jadval No1. Mantiqiy matritsa: O'zbekistonning normativ huquqiy hujjatlarini korrupsiyaga qarshi ekspertiza qilish institutini yanada rivojlantirish istiqbollari, yo'nalishlari va amallari

Yo'q	Maqsadlar / Yo'nalishlar	Amallar
1.	Huquqiy tartibga solish sifatini sezilarli darajada oshirish	
1.1.	Fokusni rasmiy (yuzaki) tahlildan tartibga solish moddasini tahlil qilishga o'tkazish.	<p>Korrupsiyaga qarshi ekspertizadan oldin normativ ta'sirni baholashning amalga oshirilishini ta'minlash.</p> <p>Boshqa huquqiy aktlar bilan o'zaro aloqadorligini hisobga olish (Rec. 1.)</p> <p>Matnning dastlabki tahlili natijalari bilan tasdiqlangan va tekshiriladigan Xulosa foydasiga nazorat ro'yxatini rad etish. (Rek. 4, 5)</p> <p>Korrupsiyaga qarshi ekspertiza va normativ ta'sir baholashni o'tkazish amaliyotida tizimli o'quv mashg'ulotlari (9-ilova).</p>
1.2.	Xulosalarni sinovdan o'tkazish uchun hujjatlashtirilgan ekspert va ECA natijalari bo'yicha ochiq munozaralar	<p>ECA natijalarining ochiq muhokamasini tasdiqlovchi hujjatlarga ochiq kirish talabini joriy etish. (Rec. 6.)</p> <p>Qoida tuzish faoliyatini to'g'ri moliyaviy qo'llab-quvvatlash (Rec.10.)</p>
1.3.	Korrupsiyaga qarshi kurashish tajribasida milliy amaliyotning eng yaxshi namunalari qoidalarni ishlab chiqish bilan shug'ullanuvchi barcha organlar uchun majburiy standartga aylantirish.	O'zbekistondagi ACE amaliyoti tahlili, muvaffaqiyatlarni umumlashtirish. O'zbekiston Respublikasining korrupsiyaga qarshi kurashish ekspertizasi milliy standartlari tizimining dolzarbligini rivojlantirish, qabul qilish va ularning malakasini oshirish. (Rek.8.)
2.	Normativ samaradorlikni oshirish	
2.1.	Qonunchilik aktlarini korrupsiyaga qarshi ekspertizadan o'tkazish jarayonida manfaatlar to'qnashuvining salbiy ta'sirini istisno etish	<p>ECE (Rec.2.) ni o'tkazishda sanoat xususiyatlari hisobga olinishini ta'minlash uchun</p> <p>Normativ huquqiy aktlar matnidan qochib bo'lmaydigan korrupsiyaga sabab bo'ladigan omillarni taroziga soluvchi normalar bilan tanishtirish. (Rek. 3.)</p> <p>ECA uchun tartib-taomillarni batafsil bayon qilish va normativ huquqiy aktlarni ishlab chiqish, bu esa manfaatlar to'qnashuvi ehtimolini kamaytirish imkonini beradi (Rec. 7.).</p>

Yo'q	Maqsadlar / Yo'nalishlar	Amallar
2.2.	Qonunchilik aktlarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasi natijalari ustidan parlament nazoratini kuchaytirish	<p>Qonunchilik palatasi va Parlament qo'mitalari tomonidan o'z nazorati ostidagi faoliyat yo'nalishlarida korrupsiyaga qarshi ekspertiza va normativ ta'sirni baholash amaliyoti to'g'risidagi hisobotlarni davriy eshittirish. (Rec. 6.1.)</p> <p>Samarasiz tartibga solish va qonunchilik aktlarining kamchiliklari qo'zg'atilgan korrupsiya alomatlarini aniqlash bo'yicha axborot maydonini parlament nazoratidan o'tkazish. (Rek. 6.2.)</p>

Xulosa

Normativ huquqiy aktlarning korrupsiyaga qarshi ekspertizasi instituti qoida tuzish sifatini oshirish uchun sezilarli potentsialga ega. ACE O'zbekistonda o'rnatilgan amaliyotga aylanishi bilan ishlab chiqilgan normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuniga yanada qat'iy va yuqori talablar qo'yadi. Shuningdek, ECA amaldagi normativ-huquqiy aktlarni yangi nuqtai nazardan ko'rib chiqishni talab qiladi - mansabdor shaxsning shaxsiy manfaatlarini olish uchun qonun hujjatlarining qoidalari va ulardagi kamchiliklardan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash. Normativ huquqiy aktlarni ishlab chiquvchilar o'rtasida tanqidiy fikrlashning bunday shakllanishi yanada zamonaviy va samarali normativ normalarni yozishning muhim shartidir.

Shuningdek, ACE, agar ekspert hamjamiyati va fuqarolik jamiyati faollari ACE usullarini to'liq o'zlashtirgan bo'lsa, normativ-huquqiy aktlar loyihasining jamoatchilik muhokamalari sifati va mazmunini yaxshilashi mumkin. Shunday qilib, biz fuqarolik va biznes hamjamiyatlarining qonunlar tuzish va qonun chiqarishdagi roli va ishtiroki, shuningdek, ijro etuvchi va qonun chiqaruvchi hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining huquq va imkoniyatlarini amalga oshirish ko'payishini kutishimiz mumkin. Bugungi kunda O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining normativ-huquqiy va EKAda ishtirok etishi kengayishi uchun sezilarli potentsialga ega. Buni qo'llab-quvvatlash maqsadida yaratilgan sharoitlarning amaliyotdagi ta'sirini, ACE'da ham ilmiy, ham fuqarolik jamiyati jamoalarining hali etarlicha ishtirok etishining asosiy sababi nima bo'lganini baholash foydali bo'lardi. Fuqarolik tashabbuslari sektori faoliyat ko'rsatadigan vaziyatlarni, shuningdek, ACE doirasida fuqarolik faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning etarililigini, fuqarolik jamiyati loyihalarini raqobatli moliyalashtirish tartib-taomillarining samaradorligini tahlil qilish uchun alohida e'tibor talab qilinishi mumkin.

Huquqiy aktlarning korrupsiyaga qarshi ekspertizasini mustaqil va majburiy ekspertiza turiga aylantirish O'zbekistonning qarorlar qabul qilish tizimini takomillashtirish, yaxshi boshqaruv tamoyillarini ilgari surishda muhim bosqichga aylandi. Ushbu muassasani respublikada rivojlantirish va takomillashtirish masalalarini qo'llab-quvvatlashni davom ettirish zarur.

O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha ekspertlarni ishlab chiqish bo'yicha sa'y-harakatlar qo'shimcha moliyaviy va tashkiliy resurslarni jalb qilishni talab qilishi aniq. Ushbu qadamni respublikaning barqaror rivojlanishiga investitsiya sifatida ko'rib chiqish kerak, chunki huquqiy tartibga solishning yuqori sifati va samaradorligi jamiyat, iqtisodiyot, xususiy sektor va umuman davlatning rivojlanishiga ko'payadigan ta'sir ko'rsatadi.

Dastur

1-ilova. Qonunchilikni tartibga solishning korrupsiya xavflarini boshqarish chora-tadbirlarining qo‘shimcha parametrlari

Korrupsiyaga sabab bo'lgan omil nomi	Korrupsiya xavflarini taroziga solish variantlari
1.Fukaralar, huquq va majburiyatlar bilan bog'liq korrupsiyaga sabab bo'layotgan omillar	
<p>1.1. Korrupsiyaga sabab bo'lgan omillar kompetentlik va vakolatlarga ta'sir qiluvchi omillar (ixtiyoriy vakolatlarning kengligi; vakolatlarning noaniqligi; davlat organlarining takroriy vakolatlari va vazifalari mavjudligi; o'z vakolatlari doirasida bo'lmagan masalalar bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlarning davlat organi tomonidan qabul qilinishi)</p> <p>1.2. Hokimiyat, huquq va majburiyatlar bilan bog'liq boshqa korrupsiyaga sabab bo'lgan omillar</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ixtiyoriy kuchlarni amalga oshirish shart-sharoitlarini ko'rsatib berish. • Mansabdor shaxsning vakolatlarni "majburiy" deb belgilash, majburiyatni bajarish uchun muayyan muddat belgilanganligi, shuningdek bajarish uchun hisobot berish tartib-taomillarini joriy etish bilan almashtirish. • o'zi qabul qilgan qarorning mansabdor shaxslari tomonidan oqlashga qo'yiladigan talablarning kiritilishi. Asoslar turlarining cheklangan ro'yxatini amalga oshirish. • Normativ huquqiy aktlarda (bundan buyon matnda RLA deb yuritiladi) ta'riflanganlardan oshib ketadigan echimlarni qo'llash bo'yicha yuqori boshqaruvchining roziligini olish talabini kiritish. • sudlarning munosabatlarni tartibga soluvchi sohaning muayyan davlat organiga bo'lgan vakolatlari to'g'risida xulosasini olish talabini kiritish.
<p>1.2.1. Biror vazifa yoki topshiriqni bajarish uchun ijrochining zaruriy vakolatlari va resurslarining yo'qligi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Normativ ta'sir baholash hisobot talab. • Normativ ta'sirni baholash hisobotiga akti amalga oshirish uchun inson va moliyaviy resurslarning etariligi to'g'risida texnik-iqtisodiy tadqiqotni kiritish talabi.
<p>1.2.2. Kechiktirilgan nizom</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Normativ ta'sir baholash hisobot talab. Baholash natijalariga ko'ra, faol axborot kompaniyasini o'tkazishni talab qiladigan taroziga solish normalarini joriy etish, shuningdek tartibga solinadigan sub'ektlarning yangi normativ-huquqiy normalarga o'tish uchun sarf-xarajatlarini kamaytirish bo'yicha tayyorgarlik choralarini tashkil etish.
<p>1.2.3. Manfaatlar to'qnashuvi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Normativ ta'sir baholash hisobot talab. Asosida: <ul style="list-style-type: none"> ○ normativ huquqiy aktlarni qo'llash bosqichida boshqaruv organlari va alohida normativ-huquqiy hujjatlar bilan bog'lanishi mumkin bo'lgan korrupsiya xavfini tahlil qilish. tartibga soluvchi tomonidan tartibga solinadigan sub'ektlarga nisbatan harakatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkor qilishni talab qiladigan qoidalarni kiritish, qabul qilingan qarorlarning asosini ko'rsatadi.

	<ul style="list-style-type: none"> ○ Shunga o'xshash imtiyozlarni olish huquqiga ega bo'lmagan tartibga solinadigan sub'ektlar guruhiga nisbatan yangilikdan manfaatdor tomonlarning afzalliklarini taqqoslash. ○ Normativ huquqiy akt loyahasini ishlab chiqishni boshlash jarayonini tahlil qilish. Ishlab chiquvchilar bilan yangi bo'ysunuv, ustav kapitalida o'zaro ishtirok etish, asosiy manfaatdor tomonlarning boshqaruv organlari faoliyatiga normativ-huquqiy hujjat loyahasini ishlab chiquvchi xodimlar yoki menejerlarning ishtiroki to'g'risidagi yangi ish beruvchilarning qiziqishi belgilarini izlash. ● Normativ-huquqiy hujjatlarning amalga oshirilishi jarayonida foyda olish jarayonida yangilikka ega bo'lgan manfaatdor shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkor qilish tartib-taomillarini joriy etish. ● Antimonopoliya regulyatori yoki yuqori idoralarga manfaatlar va preferensiyalarni qo'llash bosqichida manfaatlar to'qnashuvi xavflarini nazorat qilish imkonini beruvchi hisobot standartlarini joriy etish talabi. ● Ushbu normativ huquqiy aktni qo'llash doirasida manfaatlar to'qnashuvi yuzaga keladigan holatlarni ko'rsatuvchi normalarni kiritish. Binobarin, manfaatlar to'qnashuvi paydo bo'lishiga to'siq o'rnatiladi. ● Agar imtiyozlar va imtiyozlarni olish manfaatlar to'qnashuvini o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan taqdirda, yangilikdan manfaatdor tomonlarning ayrim toifalariga imtiyozlar va imtiyozlarni olish taqiqlanadigan qoidalarni kiritish.
<p>1.2.4. Afzalliklarning asossiz tashkil etilishi</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Normativ ta'sir baholash hisobot talab. Asosida: <ul style="list-style-type: none"> ○ tartibga solinadigan sub'ektlarning savdo bozorlariga chiqish imkoniyatini olishdagi farqlarni tahlil qilish; ○ normativ huquqiy aktlarni qo'llash orqali raqobatdosh ustunliklarni olish sharoitlarini tahlil qilish. Milliy prodyuserni himoya qilish yuridik shaxs nomlariga, ularning yurisdiksiyasiga, ustav kapitalida davlat ulushining mavjudligiga aloqasi bo'lmagan prinsip va mezonlarga muvofiq amalga oshirilishi kerak. ○ Ishlab chiqariladigan tovarlar va xizmatlarga ularning amal qilish qobiliyati va etariligi uchun vakolatli kapitalning hajmi, tashkiliy-huquqiy shakli kabi iqtisodiy xususiyatlar bilan bog'liq mezonlarni tahlil qilish. <ul style="list-style-type: none"> ▪ Masalan, savdo aylanmasi ma'lum miqdorda bo'lgan aksiyadorlik jamiyatlariga yoki tadbirkorlik sub'ektlariga preferensiyalar taqdim etish asos bo'lmaydi.

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Foyda olayotgan sub'ektning moliyaviy-iqtisodiy faoliyati shaffofligi va javobgarligini ta'minlovchi mezonlar joriy etilsin. ▪ Tartibga solinadigan sub'ektlarning turli toifalari, shu jumladan foyda olish huquqiga ega bo'lmagan shaxslarning fikrlarini aks ettiruvchi normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining jamoatchilik muhokamasi daqiqalari talabi. ▪ Onlayn muhokamalar va sharhlar bo'yicha hisobotlarni talab qiling. ▪ Normativ huquqiy akt loyihasi tomonidan taqdim etiladigan imtiyozlar va afzalliklarning asosligi to'g'risida fikr bildirish. <ul style="list-style-type: none"> • Foyda oluvchi yuridik shaxslar uchun jamoat javobgarligi mexanizmlarini joriy etish, bu esa foydalar hajmining ular olgan iqtisodiy foydaga nisbatini baholash imkonini beradi.
1.2.5. Normativ-huquqiy hujjatning kuchga kirishini asossiz kechiktirish.	<ul style="list-style-type: none"> • Normativ ta'sir baholash hisobot talab. Asosida: <ul style="list-style-type: none"> ○ Kuchga kirishning turli shartlarini hisobga olgan holda normativ huquqiy akt loyihasining xarajatlari va foydasini tahlil qilish. ○ Xarajatlar / foydani tahlil qilish natijalarining manfaatlar to'qnashuvi va afzalliklarni o'rnatishning asosligini tahlil qilish bilan bog'liqligi. ○ Kuchga kirish shartlarining asosligi to'g'risida fikr bildirish. • Normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiquvchisi tomonidan tayyorgarlik ko'rish rejasini belgilaydigan normalarni kiritish, bu esa jamiyat va tadbirkorlikning innovatsiyalarga tayyorgarligini ta'minlashi kerak.
1.2.6. Huquq va majburiyatlarning mosligi.	<ul style="list-style-type: none"> • Berilgan huquqning har bir turi yuqori hokimiyatga, ya'ni parlamentga, ya'ni mahalliy kengashga yoki umumiy aholiga javobgarlik mexanizmi bilan tarozida bo'lishi kerak. • Mansabdor shaxslarning xatti-harakatlariga qarshi arz qilish mexanizmlarini joriy etish. • Normativ-huquqiy hujjatlar doirasida muayyan turdagi xatti-harakatlar va harakatsizliklar uchun javobgarlikni joriy etish, bunda muayyan mansabdor shaxsni javobgarlikka tortish masalasini ko'rib chiqishni boshlashning aniq tartib-taomillari ko'rsatiladi.
2. Ma'muriy tartib-taomillar bilan bog'liq korrupsiya bilan bog'liq omillar	
2.1. Ma'muriy tartib-taomillarning yo'qligi yoki to'liq emasligi	<ul style="list-style-type: none"> • RLA loyihasining asosiy tamoyillarini, shuningdek ushbu tamoyillarga rioya etilishini nazorat qilish mexanizmlarini belgilaydigan qoidalarni kiritish. • Mansabdor shaxslarning xatti-harakatlariga qarshi arz qilish mexanizmlarini joriy etish. • Normativ-huquqiy hujjatlar doirasida muayyan turdagi xatti-harakatlar va harakatsizliklar uchun javobgarlikni joriy etish, bunda muayyan mansabdor shaxsni

	javobgarlikka tortish masalasini ko'rib chiqishni boshlashning aniq tartib-taomillari ko'rsatiladi.
2.2. Istisnolarni o'rnatilgan qoidalarga asossiz qo'llash	<ul style="list-style-type: none"> • Ratsional va real normalar taklif etilgunga qadar huquqiy aktlarni ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi iltimosnomani rad etish bo'yicha tavsiyalar bilan ekspertning salbiy fikri.
2.3. Haddan tashqari va mantiqsiz talablarning joriy etilishi	<ul style="list-style-type: none"> • Ratsional va real normalar taklif etilgunga qadar huquqiy aktlarni ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi iltimosnomani rad etish bo'yicha tavsiyalar bilan ekspertning salbiy fikri.
2.4. Vaqt chegaralarining noaniqligi	<ul style="list-style-type: none"> • RLA loyhasining asosiy tamoyillarini, shuningdek ushbu tamoyillarga rioya etilishini nazorat qilish mexanizmlarini belgilaydigan qoidalarni kiritish. Bunda printsiplarga rioya etilishini nazorat qilish vakolatini nazorat qiluvchi organlarga yuklash tavsiya etiladi. • Mansabdor shaxslarning xatti-harakatlariga qarshi arz qilish mexanizmlarini joriy etish. • Normativ-huquqiy hujjatlar doirasida muayyan turdagi xatti-harakatlar va harakatsizliklar uchun javobgarlikni joriy etish, bunda muayyan mansabdor shaxsni javobgarlikka tortish masalasini ko'rib chiqishni boshlashning aniq tartib-taomillari ko'rsatiladi.
2.5. To'lov miqdorlarining noaniqligi	<ul style="list-style-type: none"> • Iqtisodiy asosli miqdordagi to'lovlar taqdim etilgunga qadar qonuniy aktlarni ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi iltimosnomani rad etish bo'yicha tavsiyalar bilan ekspert xulosasi.
2.6. Sanksiyalarning moslashmaslik	<ul style="list-style-type: none"> • RLA loyhasining asosiy tamoyillarini, shuningdek ushbu tamoyillarga rioya etilishini nazorat qilish mexanizmlarini belgilaydigan qoidalarni kiritish. Bunda printsiplarga rioya etilishini nazorat qilish vakolatini nazorat qiluvchi organlarga yuklash tavsiya etiladi. • Mansabdor shaxslarning xatti-harakatlariga qarshi arz qilish mexanizmlarini joriy etish. • Normativ-huquqiy hujjatlar doirasida muayyan turdagi xatti-harakatlar va harakatsizliklar uchun javobgarlikni joriy etish, bunda muayyan mansabdor shaxsni javobgarlikka tortish masalasini ko'rib chiqishni boshlashning aniq tartib-taomillari ko'rsatiladi.
2.7. Faoliyatni moliyalashtirish manbalarida noaniqlik	<ul style="list-style-type: none"> • Normativ ta'sir baholash hisobot talab. Normativ ta'sirni baholash hisobotiga akti amalga oshirish uchun inson va moliyaviy resurslarning etarlicligi to'g'risida texnik-iqtisodiy tadqiqotni kiritish talabi. • Manfaatlar to'qnashuvini moliyalashtirishning taklif etilayotgan manbalari tahlili. Jumladan, davlat inspektorlari faoliyatini qayta moliyalashtirish mexanizmlari ma'naviy-axloqiy tamoyillardan kelib chiqib, inspektor tomonidan o'tkazilgan tekshirish natijalariga ko'ra to'plangan jarima miqdorlarini manba sifatida qo'llagan holda qabul qilinmaydi.
3. Nazoratga oid korrupsiya bilan bog'liq omillar	

3.1. Shikoyat berish tartibining yo'qligi	<ul style="list-style-type: none">• Qonunchilik aktlarini ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi talabnomani rad etish bo'yicha tavsiyalar bilan ekspertning salbiy xulosasi.
3.2. Shaffoflik va jamoatchilik nazoratini ta'minlashdagi bo'shliqlar; davlat organlari faoliyati ustidan nazorat shakllari va turlarining yo'qligi	